O‘ZBEKISTONDA DAVLAT TILI SIYOSATINING BOSQICHLARI VA ZAMONAVIY YO‘NALISHLARI

Muhammadaliyeva Dilobarxon Hojiakbar qizi
Andijon davlat chet tillari instituti xorijiy til va adabiyoti fakulteti ingliz tili va adabiyoti yo‘nalishi 1-kurs talabasi, Andijon davlat chet tillari instituti
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.24073025

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot maqolasida O‘zbekiston Respublikasida davlat tili siyosatining shakllanishi, rivojlanishbosqichlari hamda zamonaviy taraqqiyot yo‘nalishlari IMRAD (Introduction, Methods, Results, Discussion) standarti asosida tizimli tahlil qilingan. Maqolada 1989-yil 21-oktyabrda "Davlat tili haqida"gi qonunning qabul qilinishidan boshlab, mustaqillik yillaridagi huquqiy-institutsional islohotlar va so‘nggi yillarda o‘zbek tilining nufuzini tubdan oshirish, davlat boshqaruvida to‘liq qo‘llanishini ta’minlash, lotin yozuviga asoslangan o‘zbek alifbosini takomillashtirish hamda raqamli texnologiyalar (NLP, sun’iy intellekt va korpus lingvistikasi)ga integratsiya qilish borasida amalga oshirilgan strategik choralar ilmiy yoritilgan. Tadqiqot natijalari davlat tili siyosatining samaradorligini oshirish va kelajakdagi lingvistik islohotlar uchun ilmiy-amaliy takliflarni ilgari suradi.

Kalit so‘zlar: davlat tili siyosati, o‘zbek tili, IMRAD, lotin alifbosi, raqamlashtirish, lingvistik islohotlar, til qonunchiligi,milliy korpus.

Аннотация. В данной исследовательской статье на основе стандарта IMRAD системно проанализированы этапы формирования, развития и современные направления государственной языковой политики в Республике Узбекистан. В работе исследуются меры, принятые с момента принятия Закона «О государственном языке» 21 октября 1989 года, правовые и институциональные реформы периода независимости, а также современные стратегические шаги по повышению престижа узбекского языка, его полному внедрению в государственное управление, совершенствованию узбекского алфавита на основе латинской графики и интеграции в цифровые технологии (NLP, искусственный интеллект, корпусная лингвистика). Результаты исследования позволяют выработать научно-практические рекомендации по повышению эффективности языковой политики.

Ключевые слова: государственная языковая политика, узбекский язык, IMRAD, латинский алфавит, цифровизация, лингвистические реформы, языковое законодательство, национальный корпус.

Abstract. This research article systemically analyzes the stages of formation, development, and modern directions of state language policy in the Republic of Uzbekistan based on the IMRAD standard. The paper comprehensively explores measures implemented since the adoption of the Law "On the State Language" on October 21, 1989, legal-institutional reforms during the independence era, and recent strategic actions aimed at enhancing the status of the Uzbek language, its full implementation in public administration, improving the Latin-based Uzbek alphabet, and its integration into digital technologies (NLP, Artificial Intelligence, and Corpus Linguistics). The study provides evidence-based recommendations for boosting the practical effectiveness of language policy.

Keywords: state language policy, Uzbek language, IMRAD, Latin alphabet, digitalization, linguistic reforms, language legislation, national corpus.

1. KIRISH (INTRODUCTION)

Til har bir xalq va millatning bebaho ma’naviy boyligi, uning madaniy-tarixiy merosi, o‘zligini anglash darajasi va mustaqil davlatchiligining asosiy ramzlaridan biri hisoblanadi. Jamiyatning ijtimoiy, siyosiy, ma’rifiy va madaniy hayotida tilning tutgan o‘rni beqiyosdir. Shu sababli, har qanday sovereign davlat uchun milliy til siyosatini to‘g‘ri, ilmiy va strategik jihatdan asoslangan holda yo‘lga qo‘yish davlat xavfsizligi, milliy jipslashuv va ma’naviy taraqqiyotning muhim sharti hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasida davlat tili siyosati uzoq va murakkab tarixiy- ijtimoiy evolyutsiyani boshidan kechirdi [1]. XX asrning oxirlarida, aniqrog‘i 1989-yil 21-oktyabrda O‘zbekiston Respublikasining "Davlat tili haqida"gi Qonunining qabul qilinishi milliy o‘zlikni anglash va mustaqillikka erishish yolidagi birinchi va eng dadil qadamlardan biri bo‘ldi. Ushbu qonun orqali o‘zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi mamlakatimiz ijtimoiy-siyosiy hayotida tub burilish yasadi hamda o‘zbek tilining amaliy qo‘llanish doirasini kengaytirishga yo‘l ochdi [1].

Mustaqillik yillarida o‘zbek tilining davlat tili sifatidagi huquqiy poydevori O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "Davlat tili haqida"gi Qonunning yangi tahriri (1995-yil) hamda "Lotin yozuviga asoslangan o‘zbek alifbosini joriy etish to‘g‘risida"gi Qonun (1993-yil) orqali yanada mustahkamlandi. Biroq, XXI asrning birinchi ikki o‘n yilligida globallashuv, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining shiddatli rivojlanishi va xalqaro munosabatlarning kengayishi davlat tili siyosati oldiga mutlaqo yangi vazifalarni qo‘ydi. O‘zbek tilini nafaqat kundalik muloqot va davlat boshqaruvi tili, balki zamonaviy ilm-fan, raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt hamda xalqaro munosabatlar tiliga aylantirish zarurati tug‘ildi [2], [4].

So‘nggi yillarda, xususan 2019-yildan e’tiboran O‘zbekistonda davlat tili siyosati sifat jihatdan yangi va strategik bosqichga qadam qo‘ydi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktyabrdagi "O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-5850-son Farmoni hamda 2020-yil 20-oktyabrdagi "Mamlakatimizda o‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-6084-son Farmoni til siyosatidagi islohotlarni yangi bosqichga olib chiqdi [2], [3].

Mazkur tadqiqotning **asosiy maqsadi** — O‘zbekistonda davlat tili siyosatining shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini ilmiy davriylashtirish, bugungi kundagi zamonaviy yo‘nalishlarni (raqamlashtirish, alifbo islohoti, terminologik standartlashtirish va xalqaro nufuzni oshirish) IMRAD metodologiyasi asosida chuqur tahlil qilish hamda davlat tili amaliyotini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iboratdir.

2. TADQIQOT METODOLOGIYASI (METHODS)

Ushbu ilmiy tadqiqot davlat tili siyosatining bosqichlari va zamonaviy yo‘nalishlarini kompleks va xolis o‘rganish uchun zamonaviy lingvistik, sotsiolingvistik va huquqiy-tahliliy metodlar majmuasiga tayanadi. Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy yondashuv va metodlardan foydalanildi:

2.1. Qiyosiy-tarixiy va davriylashtirish metodi (Comparative-Historical Method)

Davlat tili siyosatining 1989-yildan hozirgi kunga qadar kechgan evolyutsiyasi va ijtimoiy-siyosiy dinamikasi vaqt tamoyili bo‘yicha o‘rganildi. Til qonunchiligining rivojlanish bosqichlari, normativ-huquqiy hujjatlarning mazmuni va ularning amaliyotga tatbiq etilish darajasi davriy krestomatiya asosida taqqoslandi.

2.2. Normativ-huquqiy va hujjatlar tahlili (Document & Legal Analysis)

Tadqiqotning huquqiy va institutsional bazasini shakllantirish uchun O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 1989 va 1995-yillardagi "Davlat tili haqida"gi qonunlar, 1993-yildagi "Lotin yozuviga asoslangan o‘zbek alifbosini joriy etish to‘g‘risida"gi Qonun, shuningdek, 2019–2024-yillarda qabul qilingan Prezident farmonlari va Hukumat qarorlari kontent-tahlil (content analysis) usulida o‘rganildi.

2.3. Sotsiolingvistik va korpus tahlili (Sociolinguistic & Corpus Analysis)

O‘zbek tilining jamiyatdagi turli sohalarda (davlat boshqaruvi, OAV, ta’lim, reklama va axborot texnologiyalari) amaliy qo‘llanish ko‘rsatkichlari tahlil qilindi. Shuningdek, tilni raqamlashtirish jarayonlari, o‘zbek tili milliy korpusini yaratish hamda kompyuter lingvistikasi (NLP) texnologiyalariga integratsiyalashuv darajasi baholandi [5].

3. TAHLIL VA NATIJALAR (RESULTS)

O‘zbekistonda davlat tili siyosatining rivojlanish yo‘lini tahlil qilish natijasida uni uchta asosiy bosqichga ajratish hamda so‘nggi yillardagi zamonaviy yo‘nalishlarini aniq mezonlar bo‘yicha guruhlash imkoni berildi.

3.1. O‘zbekistonda davlat tili siyosatining tarixiy bosqichlari

1-jadval: O‘zbekistonda davlat tili siyosatining bosqichma-bosqich rivojlanish dinamikasi

Bosqichlar Davri Asosiy voqealar va huquqiy islohotlar

I bosqich 1989 – 1995-yillar Davlat tili maqomining berilishi (1989-y.), "Davlat tili haqida"gi Qonun yangi tahriri (1995-y.), Lotin alifbosiga o‘tish to‘g‘risidagi qonun (1993-y.). Huquqiy poydevor shakllanishi.

II bosqich 1995 – 2018-yillar Ta’lim va muassasalarda bosqichma-bosqich o‘tish davri. Kirill va lotin yozuvlarining dualistik saqlanishi. Ish yuritishda o‘zbek tilining to‘liq ustuvorligiga erishishdagi sustkashliklar.

III bosqich 2019-yildan – hozirgacha Davlat tilini rivojlantirish departamenti tashkil etilishi (2019-y.), 2020–2030-yillar Konsepsiyasi (2020-y.), raqamlashtirish, atamashunoslik va imlo islohotining yangi to‘lqini.

Birinchi bosqich (1989–1995-yillar): 1989-yil 21-oktyabrda "Davlat tili haqida"gi Qonun qabul qilinishi bilan o‘zbek tili rasmiy davlat tili deb e’lon qilindi. Bu davrda davlat idoralarida ish yuritishni o‘zbek tiliga o‘tkazishning dastlabki me’yoriy-huquqiy bazasi yaratildi. 1993-yil 2-sentyabrda "Lotin yozuviga asoslangan o‘zbek alifbosini joriy etish to‘g‘risida"gi Qonunning qabul qilinishi jahon hamjamiyatiga va turkiy dunyo lingvistik makoniga integratsiyalashuvning muhim qadami bo‘ldi. 1995-yil 21-dekabrda qonun yangi tahrirda qabul qilinib, tildan foydalanish borasidagi fuqarolarning huquqlari va majburiyatlari aniqlashtirildi [1].

Ikkinchi bosqich (1995–2018-yillar): Ushbu bosqich moslashuv va ma’lum ma’noda sekinlashuv davri sifatida tavsiflanadi. Lotin alifbosiga o‘tish muddatlari bir necha bor uzaytirildi (1995, 2004, 2010, 2015-yillar). Natijada jamiyatda va rasmiy ish yuritishda kirill va lotin alifbolarining parallel ravishda qo‘llanishi — dualizm yuzaga keldi. OAV va ta’lim tizimining quyi bosqichlarida lotin alifbosi joriy etilgan bo‘lsa-da, oily ta’lim, ilmiy adabiyotlar va davlat idoralarining ichki ish yuritishida kirill alifbosi ustuvorligicha qolaverdi [4].

Uchinchi bosqich (2019-yildan hozirgi kungacha): Bu davr davlat tili siyosatidagi tub burilish va institutsional yangilanishlar bosqichidir. Prezidentning 2019-yil 21-oktyabrdagi PF-5850-son Farmoni bilan Vazirlar Mahkamasi tuzilmasida **Davlat tilini rivojlantirish departamenti** hamda Atamalar komissiyasi tashkil etildi. Har yili 21-oktyabr kuni "O‘zbek tili bayrami kuni" deb e’lon qilindi [2].

3.2. Davlat tili siyosatining zamonaviy yo‘nalishlari

Hozirgi bosqichda O‘zbekistonda davlat tili siyosati to‘rtta ustuvor yo‘nalishda amalga oshirilmoqda:

1. Huquqiy-institutsional nazorat va davlat boshqaruvida to‘liq joriy etish: Vazirlar Mahkamasi va hududiy hokimliklarda Davlat tili bo‘yicha maslahatchi lavozimi joriy etildi. Davlat xizmatchilarining davlat tilida ish yuritish bo‘yicha bilimi va malakasini baholash hamda sertifikatlash tizimi (B2, C1 darajalari) yo‘lga qo‘yildi. Markaziy va mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlarida barcha hujjatlar, qarorlar va rasmiy xatlar to‘liq o‘zbek tilida yuritilishi majburiy etib belgilandi.

2. O‘zbek tilini raqamlashtirish va kompyuter lingvistikasi (NLP): Zamonaviy axborot jamiyatida tilning yashab qolishi va rivojlanishi uning raqamli makondagi o‘rniga bog‘liq. So‘nggi yillarda quyidagi yirik loyihalar amalga oshirildi:

O‘zbek tilining milliy korpusini (National Corpus of Uzbek) yaratish va uning matnlar bazasini boyitish;

Tabiiy tilni qayta ishlash (NLP - Natural Language Processing) modellarini o‘zbek tili uchun moslashtirish;

O‘zbek tilidagi matnlarni imlo va uslubiy jihatdan tekshiruvchi kompyuter dasturlari ("O‘zbek kelajagi", "Savodxon" va b.) hamda tarjima platformalarini takomillashtirish;

Sun’iy intellekt (AI) tizimlariga o‘zbek tilidagi lug‘at va grammatik ma’lumotlar bazalarini integratsiya qilish.

3. Terminologiya, leksikografiya va unifikatsiya: O‘zbek tilining izohli lug‘ati qayta ishlanib, 5 jildlik mukammal nashri taqdim etildi. Shu bilan birga, zamonaviy fan, texnika, iqtisodiyot va huquq sohalariga oid 30 dan ortiq sohaviy va atamashunoslik lug‘atlari nashr etildi. Atamalar komissiyasi tomonidan xalqaro va kirib kelayotgan yangi so‘zlarni unifikatsiya qilish hamda ularning o‘zbekcha muqobillarini tasdiqlash tizimi yo‘lga qo‘yildi [5].

4. Lotin alifbosini takomillashtirish va alifbo islohoti: Amaldagi lotin yozuvidagi ayrim muammoli harflarni (O‘, G‘, Sh, Ch) qulaylashtirish bo‘yicha alifbo islohoti loyihasi ishlab chiqildi. Ushbu islohot alifboni klaviaturada yozishni osonlashtirish va o‘qish samaradorligini oshirishga qaratilgan.

2-jadval: 2020–2030-yillarda o‘zbek tilini rivojlantirish konsepsiyasining maqsadli ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkich nomi Boshlang‘ich holat 2030-yilgacha mo‘ljallangan maqsad

Davlat bog‘chalarida o‘zbek tili guruhlari ulushi 72% 80% ga oshirish

OAV va internet nashrlarida davlat tili ulushi 68% 90% ga yetkazish

Soatlik o‘zbek tili korpus matnlari hajmi ~10 mln so‘z 100 mln+ so‘zga yetkazish

Xorijda o‘zbek tilini o‘rganuvchi markazlar soni 15 ta 60+ ta markaz ochish

4. MUNOZARA (DISCUSSION)

Tadqiqot natijalari ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda davlat tili siyosati so‘nggi yillarda deklarativ (rasmiy e’lon qilingan) xarakterdan tizimli va amaliy ijro mexanizmiga ega bo‘lgan bosqichga o‘tdi. Hukumat tomonidan qabul qilingan konseptual hujjatlar va yaratilgan institutsional tuzilmalar (Departament, Atamalar komissiyasi) til siyosatini yuritishda ijobiy natijalarni bermoqda. Biroq amaliyotda to‘liq yechimini topmagan va ilmiy munozaralarni keltirib chiqarayotgan bir qator dolzarb muammolar va to‘siqlar ham saqlanib qolmoqda [4].

4.1. Alifbo islohotidagi ikkilanuvchanlik va uning ijtimoiy oqibatlari

1993-yilda qabul qilingan lotin alifbosi yillar davomida bir necha bor o‘zgartirildi (1995-yildagi o‘zgartirishlar natijasida Ch, Sh, O‘, G‘ belgilari kiritildi). Hozirgi kunda taklif etilayotgan alifboni takomillashtirish loyihasi (O‘→Õ/Ó, G‘→Ğ/Ǵ, Ch→Ç, Sh→Ş) bo‘yicha mutaxassislar va jamiyat o‘rtasida yagona konsensusga erishilmagan. Alifbo o‘zgarishining cho‘zilishi ta’lim tizimida, kitob nashrida va reklama ko‘rsatkichlarida savodxonlik darajasiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Aholining katta yoshi hamon kirill yozuvidan foydalanayotgan bo‘lsa, yosh avlod lotin yozuvida ta’lim olmoqda. Bu holat jamiyatda "lingvistik va grafik parokandalik"ni keltirib chiqarmoqda.

4.2. Raqamli IT-makonda o‘zbek tilining raqobatbardoshligi

Globallashuv davrida tilning saqlanib qolishi uning raqamli ekotizimga qanchalik chuqur kirib borgani bilan o‘lchanadi. O‘zbek tili bo‘yicha korpus lingvistikasi va NLP modellari rivojlanayotgan bo‘lsa-da, dunyoning yetakchi suniy intellekt platformalarida (GPT-4, Gemini, Claude va b.) o‘zbekcha matnlarni tahlil qilish va tarjima qilish sifati hali ham yetarli darajada emas. Buning asosiy sababi — raqamli ochiq manbalarda sifatli o‘zbekcha akademik, ilmiy va badiiy matnlar (Big Data) hajmining kamligidir [5].

4.3. Ilmiy va texnik adabiyotlarda davlat tilining o‘rni

Hozirgi kunda oliy ta’lim muassasalarida va ilmiy-tadqiqot institutlarida tabiiy fanlar, tibbiyot, muhandislik va axborot texnologiyalari sohalarida o‘zbek tilidagi zamonaviy darsliklar va ilmiy manbalar tanqisligi kuzatilmoqda. Xalqaro terminlarni o‘zbek tiliga tarjima qilishda kalkalash (so‘zma-so‘z tarjima qilish) yoki noto‘g‘ri atamalarni qo‘llash holatlari uchraydi. Bu esa ilmiy tildagi unifikatsiyaning buzilishiga olib keladi.

5. XULOSA VA TAKLIFLAR (CONCLUSION & RECOMMENDATIONS)

Tadqiqot natijalarini umumiylashtirgan holda aytish mumkinki, O‘zbekiston Respublikasida davlat tili siyosati davlat suverenitetini va milliy o‘zlikni mustahkamlashning asosiy ustuniga aylandi. 1989-yildan boshlangan huquqiy va institutsional islohotlar bugungi kunda o‘zbek tilini raqamlashtirish, davlat boshqaruvida to‘liq joriy etish hamda xalqaro mavqeini oshirish kabi zamonaviy yo‘nalishlar bilan to‘lishib bormoqda.

O‘zbekistonda davlat tili siyosatining samaradorligini yanada oshirish hamda mavjud muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi **ilmiy-amaliy takliflar** ilgari suriladi:

1. Alifbo islohotini uzil-kesil yakunlash: Lotin yozuviga asoslangan o‘zbek alifbosini takomillashtirish bo‘yicha

muhokamalarni mantiqiy yakuniga yetkazib, qonuniy va qat’iy normativ shaklda tasdiqlash hamda to‘liq o‘tish muddatini qat’iy belgilash.

2. Raqamli lingvistik bazani kengaytirish: O‘zbek tili Milliy korpusini yaratish davlat dasturini

moliyalashtirishni ko‘paytirish, ochiq manbali Big Data va NLP resurslarini boyitish hamda sun’iy intellekt tizimlariga o‘zbek tilini sifatli integratsiyalash.

3. Ilmiy adabiyotlar va terminologiyani rivojlantirish: Aniqlik va muhandislik fanlari bo‘yicha zamonaviy

xalqaro darsliklarni o‘zbek tiliga sifatli tarjima qilish fondini tashkil etish, Atamalar komissiyasi faoliyatini raqamlashtirish.

4. Til nazorati va rag‘batlantirish mexanizmi: Tashqi yozuvlar, reklamalar hamda davlat idoralarida "Davlat tili

haqida"gi Qonun talablariga rioya etilishini tizimli monitoring qilish va shu bilan birga davlat tilida mukammal ish yurituvchi xodimlarni moddiy rag‘batlantirish tizimini kengaytirish.

5. Xalqaro miqyosda o‘zbek tilini targ‘ib qilish: Xorijiy mamlakatlardagi yetakchi universitetlarda o‘zbek tili va

madaniyati markazlarini ochish hamda chet elliklar uchun "O‘zbek tili xalqaro sertifikati" (Uzbek Proficiency Test) tizimini joriy etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. O‘zbekiston Respublikasining "Davlat tili haqida"gi Qonuni. – Toshkent, 1989-yil 21-oktyabr (yangi tahriri:1995-yil 21-dekabr).
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-5850-son Farmoni. – Toshkent, 2019-yil 21-oktyabr.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Mamlakatimizda o‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-6084-son Farmoni. – Toshkent, 2020-yil 20-oktyabr.
4. Mahmudov N. Til va jamiyat. – Toshkent: Ma’naviyat, 2018. – 184 b.
5. Mengliyev B. Hozirgi o‘zbek tili: lingvistik va pragmatik tahlil. – Toshkent: Fan, 2021. – 240 b.
6. Daniyarov X. O‘zbek tilida til siyosati va rejalashtirish masalalari. – Toshkent: Universitet, 2019. – 156 b.
7. Abduazizov A. O‘zbek tili sotsiolingvistikalari va zamonaviy bosqichi. // Til va adabiyot ta’limi. – Toshkent, 2022. – №4. – B. 12-18.

8. Raxmatullayev Sh. O‘zbek tili leksikologiyasi va terminologiya muammolari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2017. –210 b.
9. Yuldashev A., Sobirov A. Kompyuter lingvistikasi va o‘zbek tili milliy korpusi. // Ilmiy xabarnoma. – Andijon,2023. – №2. – B. 45-52.